

СТУДЕНТСКИ МНЕНИЯ ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛИТЕ И ДИПЛОМИТЕ В НОВАТА РЕАЛНОСТ

Д-р Мирослав Неделчев

Министерство на образованието и науката

Д-р Юлия Неделчева

Химикотехнологичен и металургичен университет

Резюме. Целта на статията е да бъде направен опит за дефиниране същността и предназначението на университетските преподаватели и дипломите за висше образование. За постигане на целта са събрани мнения на студенти относно актуалното състояние на системата на висше образование. Обработени са 219 мнения в уникална среда – новата реалност по време на пандемията от COVID-19.

Резултатите от статията определят преподавателите и дипломите като инструменти за постигане на крайната цел от висшето образование – успешното реализиране на студентите на пазара на труда. Мненията представят преподавателите като еталон за успели и опитни граждани, които заедно с работодателите насочват студентите към учебни дисциплини, търсени на пазара на труда. Дипломата има материален характер предвид нейното предназначение за практическата реализация на студентите на пазара на труда, и едновременно с това – имажинерни черти, предвид продължителността на обучението, динамиката на пазара на труда и наложените мерки от извънредната ситуация. Пандемията от COVID-19 е катализатор за модернизиране на системата на висше образование и нейното адаптиране към новата реалност чрез персонализиране и практическа насоченост на обучението. Отправените препоръки от студентите надхвърлят границите на системата на висше образование, простират се до пазара на труда и се отнасят за ситуации извън пандемията от COVID-19.

Ключови думи: обзор на мнения; пандемия от COVID-19; България

1. Въведение

Социалните роли на участниците в системата на висше образование се променят в новата реалност. Основните участници, студенти и преподаватели, насочват своите усилия за добавяне на стойност, която намира материално

отражение в дипломата за висше образование. Интересите на студентите и преподавателите съвпадат в *личната амбиция да бъде човек с професия, която да бъде полезна за мен и за хората около мен* посредством преминаване *през етапи на наука и надграждане*. Крайният резултат от съвместната дейност на студентите и преподавателите е както *личностно развитие на човека*, така и *неговият принос към обществото*.

Предизвикателствата по време на пандемията от COVID-19 рефлектират върху реорганизация и преосмисляне на дейностите (Gergova, 2020). В новата реалност събирането и обработването на големи масиви от данни се трансформира в предизвикателство за генериране на информирани решения и за въвеждане на добри практики (Kolasa, Goettsch, Petrova, and Berler, 2020). Вниманието на изследователите се фокусира върху определянето на качествата, които трябва да притежава „идеалната“ платформа за дистанционно обучение (Petrunova, Atanasov, and Pilev, 2021). Целта на висшето образование се концентрира върху формирането, поддържането и развитието на човешки ресурси, съответстващи на изискванията и очакванията на бизнеса (Dimitrova, 2023). Съвременната система на висше образование започва да се съобразява с настоящите и бъдещите нужди на студентите, както и да подготви разностранно развити личности, способни на социална адаптация в обществото за началото на професионалната реализация и самоусъвършенстването (Filipova & Yuleva-Chuchulaina, 2021).

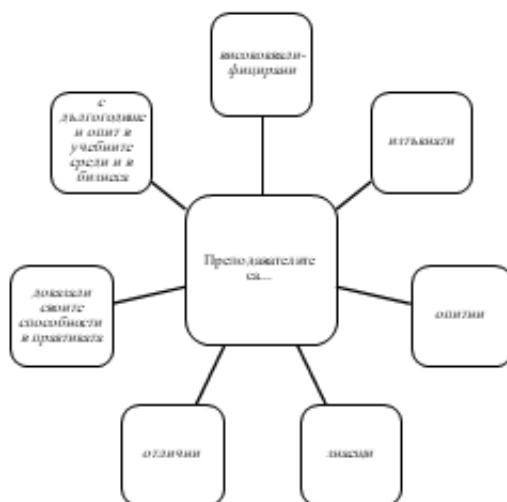
Участниците в нашия обзор са 219 студенти в първи курс от всички форми на обучение в широк спектър от специалности. Препоръчителен подход за обзор на мненията на студентите е използването на електронен канал за комуникация с респондентите (Kyurova and Koyundzhiyska-Davidkova, 2023). Мненията са публикувани в оригинал и обозначени в курсив за достоверно отразяване нивото на студентите, както и в отговор на нашите виждания за бъдещи интердисциплинарни изследвания на системата на висше образование. При систематизиране на мненията отчитаме влиянието на ефектите от предприетите реформи в системата на висше образование за преодоляване на традиционната парадигма, фокусирана върху предаването на съдържание от преподавателя към студентите (Krumova, Danalev, and Terzieva, 2020).

Решението на студентите да бъдат участници в системата на висше образование *в периода след т.нар. юношество* формира актуалното състояние на системата на висше образование, както и отправя препоръки за подобряване на качеството ѝ. Научният интерес е фокусиран както към мотивите при избор на определена кариера, така и към мотивационните фактори за насочване на студентите към определени дисциплини за успешна професионална реализация (Zaykova, Zaykov, Nikolova, and Serbezova, 2021). През този уникален период на личностно развитие, *преди навлизането в реалния живот*, студентите са *самостоятелни и опознавайки характера си, имаме възможност да*

дефинираме всички тези качества, да определим кои са полезни и кои вредни за нас, и да създадем перфектната картина на личността си. Може да твърдим, че провеждаме обзор на първите мнения на студентите извън инерцията, породена от семейния кръг, и без влиянието на родителското вето. Допълнителен фактор за уникалността на нашия обзор е външната среда, в която функционират обществото и системата на висше образование – новата реалност по време на пандемията от COVID-19.

2. Университетските преподаватели

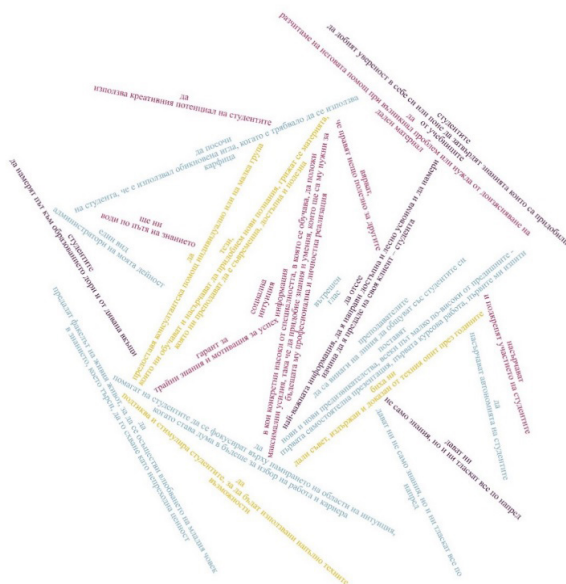
Те са мост между висшето образование и пазара на труда – *Обучението е сериозно предизвикателство както към преподавателите, които са ангажирани в обучителния процес, така и към самите студенти, които са избрали да се обучават по тази специалност, като предлаганото образование трябва да отговаря на квалификационните потребности на динамичния пазар.* В някои мнения ролята на преподавателите надхвърлят системата на висше образование и се проектират върху реализирането на студентите като граждани в обществото – *преподавателите във висшето образование са изправени пред задачата да формират такова качество като логическа култура у студентите, да развият у тях определена система от умения, които заедно ще изразят формирането на интегралната личност на бъдещия специалист, което предполага успешната му дейност в юридическата, технологичната, социалната и духовната сфера.* В този смисъл преподавателите са представени като генератор на публични блага – *преподавателите вярват, че правят нещо полезно за другите.* Мненията за тях са в крайно положителна светлина (фиг. 1), в която преподавателите със своето поведение служат за пример на студентите.

Фигура 1. Студентски мнения за качествата на преподавателите

В мненията на студентите се забелязва известно връщане към терминологията и практиката в средното образование, най-вероятно като защитна реакция към новостите от системата на висше образование. Така например преподавателят е *Добрият учител*, както и *университетски учител*, а учебните аудитории – *класни стаи*, и студентите – *ученици*. Констатирана е практическа интерпретация на професията „преподавател“ – *обучител*.

Мненията на студентите очертават широк кръг от роли на преподавателите (фиг. 2):

Фигура 2. Роли на преподавателите в мненията на студентите
(<https://www.wordclouds.com/>)

Студентите се самоопределят като членове на ограничен набор от референтни групи, към които отнасят и преподавателите – *студентът през живота си принадлежи към няколко групи от общности: семейство; приятели; съученици или състуденти; учители, професори, лектори и други преподаватели*. В същото време, е посочена разликата между преподавателите и родителите – при важни моменти от своя живот студентите вземат решение заедно с преподавателите, като използват подходи, сходни с метода „Делфи“, докато с родителите – с техниката „Мозъчна атака“. В този смисъл, решенията се вземат колективно, като отговорността за взетото решение е споделена – *В университета всяко решение, което се взима, е важно, но дори и решенията да не са правилни, никой няма да ги съди и винаги ще срещат помощ в лицето на преподаватели или състуденти*.

Преподавателите са представени като основен лост за участието на студентите в системата на висше образование, като очакванията са преподавателите да допринесат за правилния избор на специалност – *преподавателите водят до увеличаване броя на студентите, избрали подходящи специалности, с последващо намаляване на студентите, които сменят специалността си*. По време на следването се очаква преподавателите да предоставят информация

в кои конкретни насоки от специалността, в която се обучава студентът, да положи максимални усилия, така че да придобие знания и умения, които ще са му нужни за бъдещата му професионална и личностна реализация. Освен към преподавателите подобни очаквания са отправени и към работодателите – да публикуват информация за успешната реализация по специалността на корпоративните сайтове – *На тях нерядко се предоставя информация не само за компанията, но и за обявените свободни работни места и за изискванията, на които трябва да отговарят кандидатите, както и за процедурите по кандидатстване.* Освен успешното реализиране на студентите в системата на висше образование от преподавателите, заедно с работодателите и родителите, се очаква да съдействат за успешното реализиране на студентите на пазара на труда – *да помагат на студентите да се фокусират върху намирането на области на интуиция, когато става дума в бъдеще за избор на работа и кариера.*

Преподавателите са определени като *решаващ фактор* в учебния процес. Идеалният преподавател *предава информацията интригуващо, оставяйки у студента желанието да научи повече.* Освен лекции от преподавателите се очаква *възможността за консултации, както и подкрепа от тях за бъдещето на студентите.* В същото време, са посочени нелоялни практики от преподавателите – *не предразполагат достатъчно студента и това оказва влияние върху неговата преценка за важността на дадения предмет, и дори специалност.*

В своята дейност преподавателите са представени като *набор от различни преподаватели и екип от лектори, които са мотивиращи и вдъхновяващи хора предразполагат за лесното усвояване на материала на разбираем език.* Независимо от екипната работа всеки преподавател е от значение, като замяната на само един преподавател се приема като ситуация с неперфектна информация – *напускането на даден преподавател ще промени картината на обучението в тази специалност и вече събраната информация няма да предоставя възможност за вземане на оптимално решение.*

Мненията на студентите съдържат редица **критики** към преподавателите, включително случай на прекъсване на следването *заради недоволството ми от нивото на преподаване.* Общото между отделните конотации на критиците е мотивацията на преподавателите за постиженията на студентите – *има и преподаватели, които не предразполагат достатъчно студента и това оказва влияние върху неговата преценка за важността на дадения предмет, и дори специалност.* Отделните критики могат да бъдат представени по следния начин (фиг. 3):

Практическата насоченост на преподавателите, като очакванията са за примери от истинския живот от преподавателите, което помага на студентите да надградят себе си по-бързо.	Двустранната комуникация преподавател – студенти – липсата на адекватна и навременна комуникация, която довежда до една огромна бедна в обучителния процес.	Неспазване на учебния график от преподавателите – често самите преподаватели нямат възможност да спазват определените часове за консултация.
Влиянието на материалното стимулиране на преподавателите – за съжаление, те също са ограничени по възможности, както и заплатите определят тази ограниченост, защото това е промислива, която обикновено не съответства на очакванията на човек.	Взаимоотношенията преподавател – студенти – Много често преподавателите нямат време да изчакват учениците, и прибягват до решаване на проблема с изрече „Аз мисля“.	Личните контакти преподавател – студент – Недостатъчно ниво на развитие на връзката преподавател – студент.

Фигура 3. Критики към преподавателите

Като решение на критиките студентите виждат *посещаването на лекциите*, независимо дали присъствието е задължително, тъй като *помага за получаване на обратна връзка от преподавателя по съответния предмет*. Диалогът по време на учебния процес *помага на студентите да добият увереност в себе си или поне да затвърдят знанията, които са придобили от учебниците*. Участието на преподавателите в учебния процес е чрез *опит и обратна връзка, споделени от преподавателите по време на лекциите*, а от студента се очаква да *свърши основната работа сам*. Положените усилия са съвместни, докато крайният резултат е обусловен от студента – *Макар и преподавателите да са винаги на линия да общуват със студентите си, дали ще пожъне успехи в образованието си, е изцяло отговорност на всеки учащ*. Наличието на *личен контакт с преподавателите* е един от факторите при избора на конкретно висше училище заедно с *формата на обучение*. Взаимното доверие е поставено в основата на двустранната връзка студент – преподавател – *Ние сме се доверили на вас, преподавателите, да ни въведете в основите на познанията за бизнеса и да ни помогнете да се изградим като личности на 21. век*.

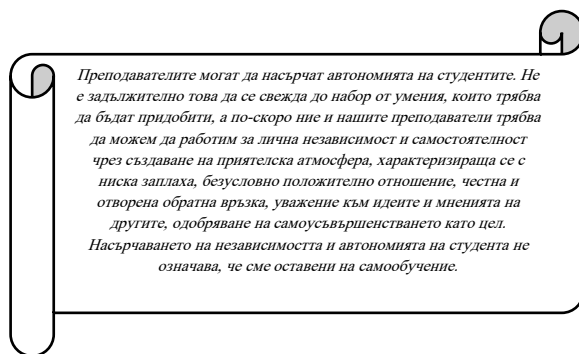
Препоръките към преподавателите са за засилване на двустранната връзка със студентите и персонализиране на занятията с цел повишаване на резултатите от обучението – *възможностите за обратна връзка с преподавателите имат висока добавена стойност за всички студенти* (фиг. 4). Не са констатирани препоръки за професионалната подготовка на студентите и тяхната реализация на пазара на труда, каквито са очакванията на студентите към системата на висше образование.

Фигура 4. Препоръки на студентите към преподавателите.

Липсата на директна връзка преподавател – студент представя информацията от учебниците като „суха“ и се очаква, че посещаването на лекциите да спомага за получаване на обратна връзка от преподавателя по съответния предмет. По време на лекциите се препоръчва преподавателите да дават лични примери, което би помогнало, особено на студентите не само за разбирането на изучаваната материя, но и в личния им опит и развитие. Предоставянето на примери от истинския живот от преподавателите ще спомогне студентите да надградят себе си по-бързо. При постоянен контакт с преподавателите студентите спестяват време и финансови средства и при появата на евентуални проблеми или въпроси те могат да се решат от разстояние, а също така дава пълна свобода за действие, разполагаме с лично време и получаваме образование на едно високо ниво, което, от своя страна, ни дава шанс да се изявяваме и в други сфери. Тук се отнася и решението на студентите за следване в конкретно висше училище, водени от мотива за иновативен подход на преподаване, прилаган от преподаватели с високо професионално ниво, и компетентността на университетските преподаватели заедно с други мотиви като предлаганите гъвкави форми на обучение и широк спектър от специалности.

Основната препоръка в мненията на студентите е установяване на връзка с университетските преподаватели още преди кандидатстване във висше училище. Очакванията на студентите са за получаване на предварителна информация относно преподавателите, за да имат възможността да се срещнем *очи в очи* с част от преподавателския състав и по този начин да добием представа кой ще ни води по пътя на знанието. Например запознаване с преподавателите на специални изложения; или на панаири за кариера като *Ден на отворените врати*, за да се запознаем с мястото, част от преподавателите и организацията на университета, като следствие от *прекия контакт* с обстановката студентите могат да проверят дали тя *отговаря на нашите очаквания и желания*. Възможностите за личен контакт с преподавателите са посочени като значим мотив при избора на форма на обучение, както и *обучаване на по-малко студенти от един преподавател*. Автономността от преподавателите в учебния процес може да се обобщи в едно мнение (фиг. 5):

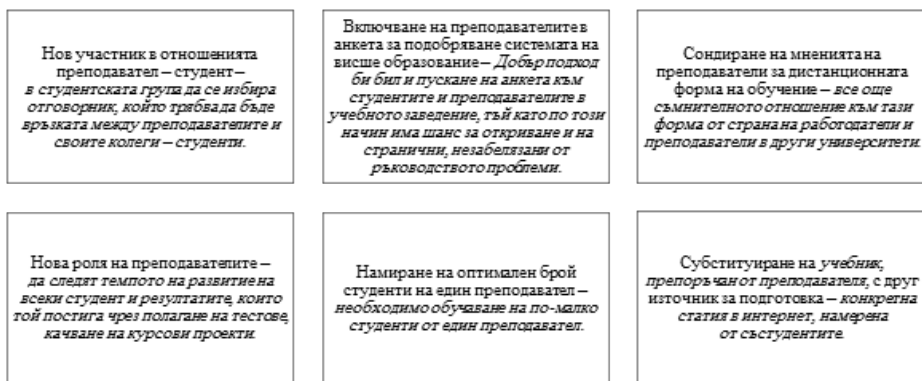

Фигура 5. Автономност на студентите от преподавателите в учебния процес

Независимо от взаимодействието преподавател – студенти очакванията са за *повече самоуправление, като преподавателите само помагат* на студентите в учебния процес. Подобно очакване е свързано с *изискването за съвместни усилия, но отговорностите на преподаватели и студенти трябва да останат ясно разграничени*. В известен смисъл взаимодействието студенти – преподаватели може да бъде разбрано, ако се погледне през призмата на *отношенията между по-старото и по-младото поколение, които със сигурност са предопределени от традицията на университетски авторитет*. Критиката към спазване на традицията продължава с мнението за *обезценяване на висшето образование*. Под „традиция“ студентите визират *новост, която може да се предложи от по-възрастния, със сигурност е по-стара от тях самите, която новост не е адекватна на променения свят и не е подходяща за нас,*

като в същото време цялото образователно и друго влияние е съсредоточено в ръцете на възрастните. Съвместните усилия на студентите и преподавателите се балансират с отделена отговорност – Решението на всички проблеми изисква съвместни усилия, а отговорностите на преподаватели и студенти трябва да останат ясно разграничени. Академичната автономия е приложена както при преподавателите, така и при студентите – По този начин можем да твърдим, че проблемът с автономията на студентите е тясно свързан с автономията на учителите.

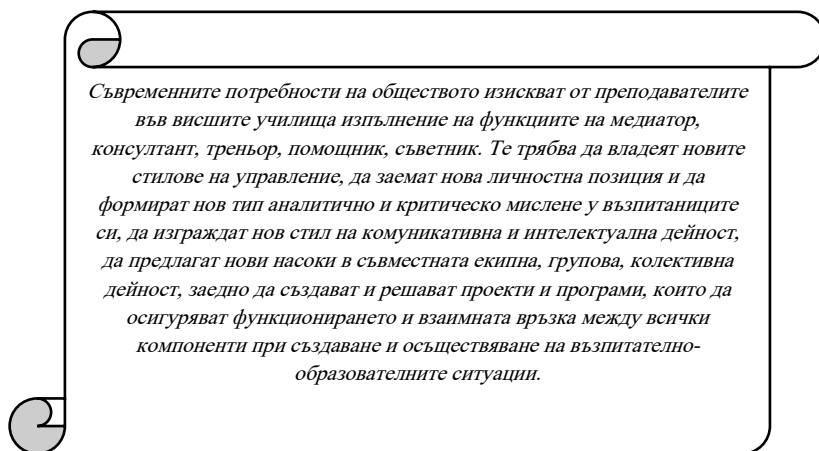
Мненията на студентите отправят към преподавателите редица иновативни моменти (фиг. 6):

Фигура 6. Препоръки на студентите към преподавателите

Специфична област от препоръки към преподавателите е насочена към учебниците и други нагледни материали в учебния процес. Намалването на финансирането за подръчния фонд в библиотеките на висшите училища се оказва предизвикателство, тъй като преобладаващата част от преподавателите предпочитат да продават учебниците си онлайн и да оставят на разположение на библиотеките малко на брой екземпляри. Към тези препоръки се отнасят мнения за наличие на повече учебни помагала от различни автори, даже авторите да са различни от лектора – в основата си материалът е един и същ, различните автори обясняват нещата по-различен начин. Практиката на студентите е за добри резултати в учебния процес поради разнообразието на автори на учебници – В много случаи учебник, различен от препоръчания от преподавателя, се оказва по-полезен на студента. В своите мнения студентите отправят препоръка в семестриалните такси да се включват разходите за закупуване на учебници и помагала в допълнение към останалите разходи за обучение, ако преподавателите държат да бъдат задължително закупени от студентите.

В качество на обобщение за университетските преподаватели може да се приеме следното студентско мнение (фиг. 7):

Фигура 7. Студентско мнение като обобщение за преподавателите

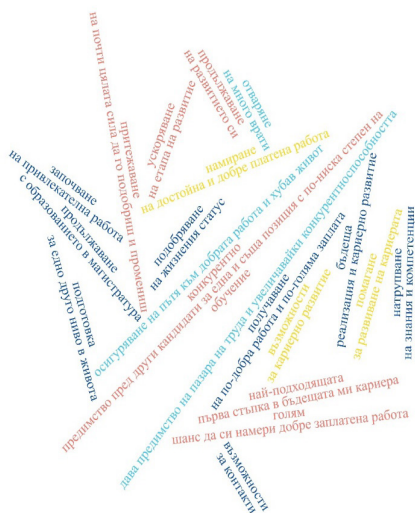
Висшите училища следва да предоставят на кандидат-студентите информация не само за историята на висшето училище, класиране в Рейтинговата система, избор на специалност, запознаване с учебния материал, който ще изучаваме, но и кои ще са наши преподаватели. Очакванията на студентите от висшите училища са предлагане на преподаватели – реномирани специалисти, които отговорно и ангажирано да предоставят цялостно и отзивчиво обслужване на студентите. Именно преподавателите и техните научни постижения в миналото и настоящето единствено определят престижа на всеки един университет. Преподавателите са представени предимно като научни изследователи, отколкото като лектори – Ако за дадено училище се установи, че липсват индикации за научна дейност, присъствието му в някаква рейтингова система ще бъде неоправдано. По този начин преподавателите създават името на висшето училище, определено като наложено име в образователния сектор. Информацията за преподавателите да предоставя възможност за избор на висше училище посредством публикуване на рейтинги за висшите училища и информация в сайтовете на висшите училища за възможността за сравняване и запознаване с преподавателския състав и техния кариерен и преподавателски опит.

3. Дипломата за висше образование

Тя е осъзната необходимост за студентите – съзнавам нуждата от дипло-

ма, удостоверяваща определена степен на образование. Дипломата е фактор в студентския живот, с който едновременно приключва участието в системата на висше образование и започва участието на пазара на труда – След дипломирането си всеки студент приключва един етап от живота си, поставил основите на следващото начало – специализации, търсене на нови поприща, работа, продължаващо следване и така нататък. Именно тази двулика роля в най-голяма степен поляризира мненията на студентите, например сравняване на дипломата с разходите за висше образование – Като претегля ползите от получаване на съответната диплома и недостатъците на следването (изисква ресурси като време, финанси, труд), вземам решение да продължа във висше училище и да не отлагам избора си. Получаването на диплома е един от важните моменти в живота на студентите – Дипломирането е едно вълнуващо събитие за всички нас.

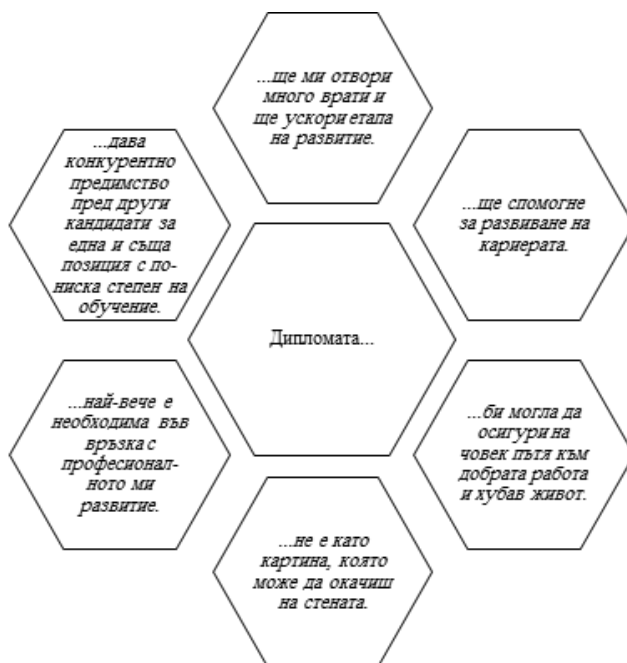
Дипломата е ресурс за студентите, който се асоциира с нематериални блага и материални благополучия (фигура 8):

Фигура 8. Разнообразие от дефиниции за дипломата
(<https://www.wordclouds.com/>)

Съдържанието и значението на дипломата в голяма степен съвпадат с избраната специалност в системата на висше образование и на предпочитаната професия от пазара на труда. Също така тя поставя най-голям брой ключови въпроси пред студентите за нейното приложение. Така например първият въпрос, на който следва да си отговори всеки студент, е *Защо кандидат-студент*

тът трябва да придобие диплома за висше образование? Отговорите на този въпрос формират сложна палитра, която групира съобразно приложението на дипломата, докато за съдържанието на дипломата не е констатирано формиране на групи поради голямото разнообразие в студентските мнения (фиг. 9).

Фигура 9. Мнения на студентите за приложението на дипломата от висше училище

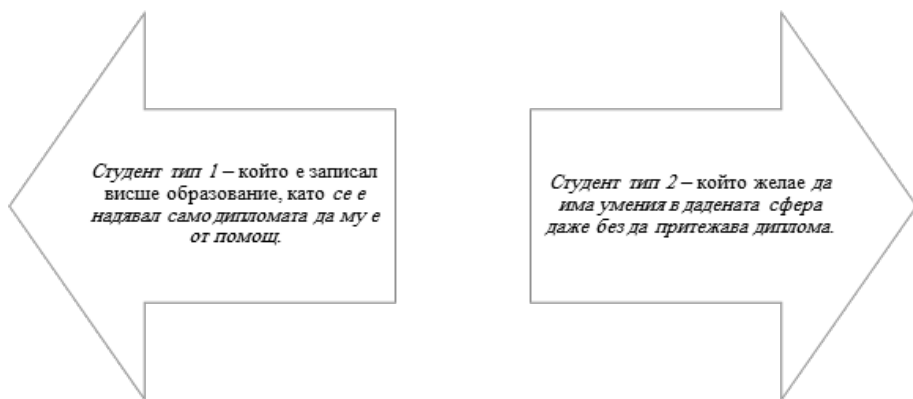
Дипломата е отличителна черта на зрелия човек, който има ясна визия за себе си като част от обществото. Независимо от достигането на зрялост студентите използват различни източници на информация при вземане на решение за записване на висше образование – *Същността и значението на дипломата се определят на етапа на вземане на решение за записване на висше образование – еднолично или вследствие на мнението на родители и колеги.* Като основни мотиви за стремежа към дипломата са посочени:

– Родителите, които *непрекъснато изтъкват ползите от образование*, за тях дипломата е *свещеният граал*. Част от студентите преследват целта на висшето образование да получат диплома, за да *удовлетворят желанието на своите родители*.

– Друг основен източник на мотивация са работодателите – *все още има много работодатели, държащи на дипломата и тяхното признаване на дипломите – тежестта на дипломите пред работодателите.* Мненията на студентите посочват нов мотив за дипломата – чуждестранните университети и тяхната политика по *признаване на дипломи.* Тук се отнасят мнения за ползите от дипломата поради планиране на професионална реализация зад граница – *признаването на дипломите за придобито образование зад граница, както и за избор на висше училище, чиято диплома е валидна в ЕС.*

– Не на последно място, приложението на дипломата е в съпътстването ѝ от признаване в ЕС – *при успешно завършване ми се осигурява диплома с образователна степен „Бакалавър“ и Европейско дипломно приложение.*

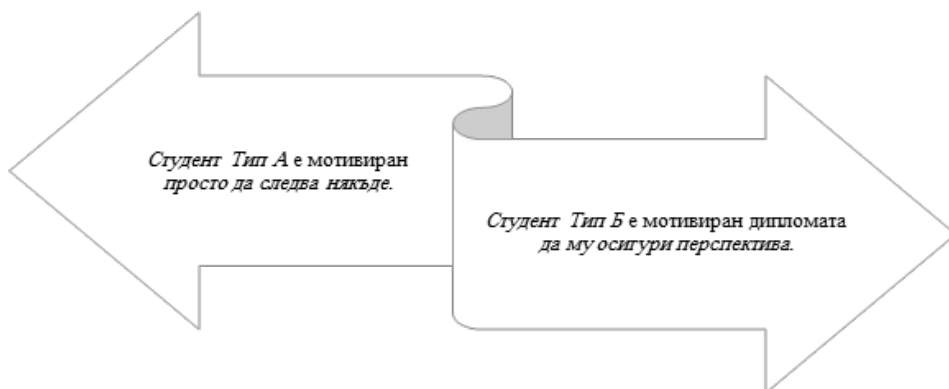
Мотивите за получаване на диплома са групирани в две класификации. Първата класификация разделя студентите на две групи в зависимост от крайния резултат от системата на висше образование – знания (диплома) или умения (фиг. 10).

Фигура 10. Класификация на студентите в зависимост от крайния резултат от системата на висше образование

Максимата на студентите от *Тип 1* е образованието и особено дипломата от висшето имат голяма тежест в живота. Тези студенти извършват минимални дейности – *Ако целта е диплома, той може да се задоволи с минималните изисквания от университета, за да стигне до целта си.* Тяхната визия за дипломата е една тапия, която ще го издигне по-високо в йерархията. Визията на студентите от *Тип 2* е получаване на благата от висшето образование след дипломирането, в практиката, защото иначе дипломата ще е само една тапия.

Другата класификация разделя студентите на две групи в зависимост от приложението на дипломата (фиг. 11).

Фигура 11. Класификация на студентите в зависимост от приложението на дипломата

Студентите от *Тип А* нямат за цел дипломиране и реализиране на пазара на труда. Те предпочитат конкретно висше училище, защото *техни приятели също са го избрали и така се е получило просто едно следване на колектива*. Студентите от *Тип Б* са избрали конкретно висше училище съобразно мнението на работодателите, а дипломата се разглежда като прототип на трудова книжка. Процесът на обучение в голяма степен е определен *от тези две крайности* на типове студенти.

Мненията на студентите разкриват две противоречиви очаквания от дипломата – тя е отражение на знанията от висшето училище и в същото време – отражение на уменията за пазара на труда, за да се сбъднат очакванията за (по-добро) реализиране в професията си – *въоръжен с диплома, ще трябва да избира и планира етапите на бъдещата си професионална кариера*. Двете очаквания съвпадат, когато е налице съответствие между системата на висше образование и пазара на труда – *Липсата на диплома за висше образование поставя човек при неравни условия на пазара на труда*. В допълнение, съществува трето очакване от дипломата – продължаване на следването в магистърска програма – *Предимствата, които дава магистратурата, са, от една страна, по-висока образователна степен, която дава по-голям шанс за реализация на пазара на труда, от друга страна, дава знания, които могат да се приложат на практика при евентуално развиване на собствен бизнес*.

Дипломата има материален характер (*една книжка*) и е предназначена за работодателите – *най-ценена от работодателите, което дава най-големи шансове за професионална реализация*. Именно авторитетът на *дипломите пред бъдещите работодатели* е сред основните критерии при избор на конкретно висше училище. Паралелно с отчитане мнението на работодателите студентите смятат, че дипломата *не е мерило за качествата на човека*. Ос-

вен концентриране върху получаването на заветната диплома очакванията на студентите са за придобиване *и на необходимите знания*, което зависи *изцяло от собствената ми мотивация*. Студентските години добиват измерения не само в *натрупване на знания*, но и в по-ценностни резултати, като опит *да градя себе си* и да постигнат *потребността да мисля самостоятелно*. Ползите от дипломата са не само *дали лесно ще намери подходящо работно място*, но също и *дали ще се чувства горд с придобитата диплома и степен*, както и *дали тази степен ще бъде подплатена със съответните нужни знания и компетенции*.

Мненията на студентите предлагат три възможни ситуации след получаване на дипломата: *випусникът осъзнава, че не успява да оползотвори своята диплома, защото е получил образование в не особено търсена на пазара на труда специалност*, или *випусникът осъзнава, че дипломата, която е получил, му е донесла мечтаната работа, но тя се е оказала много далеч от това, което си е представял*. При първата ситуация не са се реализирали целите, поставени от кандидат-студента, *записвайки се в дадена специалност*. При втората ситуация има *сериозно разминаване между желаното състояние на нещата и тяхното реално състояние*. Накрая, при третата ситуация *випусникът може да получи примамливо предложение за работа в специалността, в която се е дипломирал*.

Паралелно с мненията за наличие на диплома в края на висшето образование някои студенти изразяват мнение за своето бъдеще без диплома. Така например *все повече успели хора в днешно време не притежават диплома за завършено висше образование*. В други мнения дипломата не е фактор за успех – *За някои професии е нужна природна интелигентност, а за други – придобити дълбоки познания в областта в някои професии*. Вместо заключение за задължителното наличие на диплома за професионален успех е мнението за съдействащата функция на дипломата – *Истината е, че дори и без диплома ще постигна целите си, но тя ще ми отвори много врати и ще ускори етапа на развитие*. Паралелни мнения на темата за професионална реализация без наличие на диплома са свързани с намиране на измерител за успех от дипломирането – *своевременно и навременно дипломиране по начин, който ще позволи бъдещата реализация*.

Основният **негативизъм** към дипломата е в продължителния период на следване (четири-пет години). Капацитетът на студента не му позволява *да предвидя такъв дълъг период до завършване*, за да изготви стратегия за следването си. Изказано е предположение, че *ако след дипломирането индивидът осъзнае, че притежава диплома в област, в която той самият вече няма желание да се развива, било поради изгубване на интерес, било поради придобиване на нова информация*, се постига *сериозно разминаване между желаното и реалното състояние на нещата*. Това е момент на *отчаяние и загуба на*

мотивация, който може да промени целия ни живот. За изследваното поколение студенти реалният етап на висше образование започва след осигуряване на нужните знания и диплома, за да постигне желаното кариерно развитие на избраното професионално поприще, както и да отговори на традициите при избора на работно място, натиска на социалната среда и стереотипизираните представи.

Студентските мнения очертават ясна връзка между преподаватели и диплома. За да се самоопределят като удовлетворени от следването и да се самоидентифицират като успели в социума, студентите имат очаквания за наличие на висше училище, в което е *най-добро преподаването на избраната професионална специалност* паралелно с *най-престижна и ценена от работодателите диплома*. Тази наша констатация е пряко отражение на студентските мнения за наличието на отговорност на висшето училище *не само по време на обучението 4 – 5 години, а и след това*. В случай че резултатът от висшето образование е в генерирането на *студенти теоретици*, то като следствие *възможността за успешна реализация може да се проточи твърде дълго време, понякога с години*. Студентите, подобно на преподавателите, разглеждат образованието като *непрестанен процес в нашата екзистенция, ако не научаваме нови неща всяка седмица и посрещаме следващата без никакви познания, по каквито и да е теми, се обезсмисля*. Независимо от възрастовите разлики студентите по подобие на преподавателите *възприемат нещата по възвишен начин, което се усвоява през годините*. С процеса на обучение *се променяш, знаеш повече и вече трудно възприемам победите и успехите, защото все още ми се струват като нереални*. Системата на висше образование е олицетворена в *приемане на радикална промяна, която ще помня цял живот, защото ми остави едно вдъхновяващо чувство на желание, да бъда този човек*.

Дипломата е пряко отражение на динамиката във висшето образование, пазара на труда и на обществото. Тя едновременно олицетворява получаването на свобода и поемането на ангажменти, но и доказване като личност – *Целта да си висшист е не само в една книжка или резултати, то е и до мислене, както и две различни фази на зрялост и на съзряване от випускниците – След години на обучение, най-накрая сме свободни да избираме измежду безброй житейски пътеки*. В този смисъл дипломата е основен елемент за системата на висше образование по подобие на гравитацията за физиката.

4. Студентски мнения за влиянието на пандемията от COVID-19 върху университетските преподаватели и дипломите за висше образование

Пандемията от COVID-19 осезаемо и трайно променя съвременното общество, вкл. системата на висше образование. Традиционни подходи на преподаване и провеждане на изпити, процедури по дипломиране и методи за намиране на работа имат наложен отпечатък от извънредната ситуация. Сту-

дентите отразяват в своите мнения редица *ограничения от пандемията за обучение в някои специалности и форми на обучение*, които се приемат като благоприятна възможност за *решаване на семейни въпроси, или за набиране на финансови средства за висшето образование*. В този смисъл като форма на адаптация следва да се разглежда и нашият обзор на мнение, проведен чрез електронни канали за комуникация със студентите, който факт прави нашия обзор уникален.

Мерките за справяне с пандемията намират реално отражение в системата на висше образование – *Възможността да се обучаваме онлайн и офлайн, от която и да е точка по земното кълбо, от дома или работното си място, ни гарантира безопасност и условия за спазване на социална дистанция*. В най-голяма степен пандемията от COVID-19 е повлияла върху отношенията преподавател – студент. Констатациите на студентите се отнасят за *промени даже и в дистанционната форма*. Мненията са положителни за преподаватели и специалности, които имат преднина в дистанционната форма на обучение. Намаляването на броя и обема на очните занятия *заради пандемията допълнително води до спънки в обучението* и се компенсира от опити на студентите за *достъп до библиотеката*, която не е адаптирана към новата реалност – *Достъпът до научната литература, която е налична в университетските библиотеки, е затруднен*. В тази насока са преобладаващите препоръки за увеличаване на обема консултации и удължаване на приемното време на преподавателите.

Мненията на студентите са положителни относно реакцията на висшите училища за адаптиране на учебния процес към пандемията – *Свидетели сме на своевременно взети мерки и произтичащи от тях адекватни на отговорността решения, но без натоварване на учебния процес и допълнително създаване на трудности пред студентите*. Използването на онлайн обучение се приема от студентите като тяхното транспониране в пазара на труда и приравняване с практиката – *Предимствата и недостатъците на онлайн обучение по време на COVID пандемията, пред която сме изправени и тя е част от нашето ежедневие в лицето на висшето учебно заведение, и това което то ни предлага, се използват както в подготовката на ученици и студенти, така и в изграждането на професионална компетентност на най-различни мениджъри и служители*. Онлайн обучението допълнително усилва позитивизма за студенти, които са избрали дистанционна форма – *Дистанционната форма на обучение придоби още по-голяма популярност по време на пандемия и ситуация на социална и физическа дистанция*.

Мненията на студентите са отрицателни поради ограничаване на директното взаимодействие с преподавателите – *Личният контакт с преподавателя, към момента на провеждане на изследването е неосъществим заради обявената пандемия*. В новата реалност е занижено нивото на участие на

преподавателите в учебния процес – *За съжаление, в момента обучителната системата не е добре настроена, липсва цялостна прозрачност, както и ангажираност от страна и на администрацията, и на самите преподаватели.* Новите измерения на контакта преподавател – студенти са повлияли върху развитието на мнение и възможности за обработка на информацията – *Липсата на адекватен лекторски подход с обяснения, разяснения, примери и възможност за комуникация с обучаващите се не позволява развиването на критично и аналитично мнение на студентите и води до невъзможността им да получат и обработят адекватно нужната им информация.* Студентите считат за негативна страна липсата на жив контакт с преподавателите, при което усвояването на материала го затруднява много повече, отколкото, когато е имал; обучението в домашни условия за него крие и друг проблем – често се разсейва, защото върху него няма никакъв оказан контрол или авторитетно лице, което да спечели вниманието му. Новата форма на комуникация студент – преподавател остава неразбрана – *В ерата на неограничената комуникация и извор на информация, студентите са изправени пред проблема с липсата на комуникация с преподавателите си.* Неразбирането води до негативизъм у студентите, свързан с абсентизма на преподавателите – *На фона на създалата се ситуация за онлайн обучение и при все, че преподавателите би трябвало да бъдат пред компютрите си, се оказва, че студентите трябва да се справят сами.*

Друга област на критика към преподавателите е липсата на практическа насоченост на занятията – *Провеждането на обучителен процес единствено по теоретичен материал, предоставен под формата на PDF е крайно недостатъчен не само в условията на пандемия, а изобщо.* Спешното преминаване към онлайн обучение откроява недостатъци като дигитализиране на учебните материали – *Предлаганият материал под формата на PDF файлове и списъци с учебни материали е крайно недостатъчен.* Освен с преподавателите студентите отчитат намаляване на контактите с университетските библиотеки – *Достъпът до научната литература, която е налична в университетските библиотеки, е затруднен.* Като резултат от взетите мерки студентите вземат индивидуални решения за закупуване на необходимата им литература. Ефектът, който се постига, е възникване на практика студентите да проучват повече източници на информация – *Решенията се вземат след намиране и проучване на информацията, свързана със заданието.*

В своите мнения студентите представят **алтернативи** на преподавателите и дипломите в ситуация на пандемия. Така например безплатни курсове, организирани от работодатели, предлагащи свидетелство за придобитите умения, са определени като заместител на висшето образование – *В днешно време обаче има много онлайн семинари, които са също толкова полезни, както и тези, които могат да се посетят на живо. Всъщност сега, по време на све-*

товна пандемия, тези семинари са единствената алтернатива. Основното предимство на тези образователни курсове е приемливото време за провеждане на занятията – Именно заради това тяхното количество през последната година се е увеличило неколкостранно, като повечето от тях са безплатни и студентите могат да се възползват от тях по всяко време. Допълнително предимство на алтернативните курсове е приближаването на студентите до пазара на труда – студентите могат да получат не само представа за опита на вече успели в средата, в която искат да започнат своята кариера, но и да се запишат на безплатни курсове, чрез които могат да се сдобият с нови знания и нови умения.

Препоръките на студентите могат да бъдат обобщени в риторичния въпрос: *Логично ли е в дадената пандемия, в която се намираме в момента, дори редовните ученици да учат въкъци?* Отговорът на този въпрос е насочен към възможността за модернизиране на системата на висше образование – *Имаме ясно обособена и добре позната учебна среда, която в момента, в условията на корона вирус би могла да бъде дори благоприятна възможност за тестването на нови модели в учебния процес, модели, които някой друг вече е проверил и биха могли да бъдат оптимизирани за целите на обучението на студентите, като например лекции или консултации през платформата Zoom, които позволяват в реално време реална комуникация с голяма група от хора.*

Адаптиране към новата реалност е отчетено във всички мнения, вкл. от студенти от дистанционната форма на обучение поради наложените ограничения за социални контакти. В повечето мнения пандемията е форма на решение на социалната изолация чрез започване на висше образование, имайки предвид създадените възможности за онлайн обучение, както и за отлагане на реализацията на пазара на труда до въвеждане на яснота и правила за професионалното развитие на випускниците. Не на последно място, мненията очертават участието на студентите при провеждане на учебния процес при пандемията – *Наред с това, във връзка с настъпилите промени вследствие на коронавируса и въвеждане на онлайн обучение, тези методи намериха практически приложение при обсъждане на различни начини за справяне с проблема, както и по време на самото обучение – ние, курсът ни, като група от „експерти“ вземахме различни решения за най-подходящото и правилно провеждане на учебни занятия, изпитни варианти и прочие, като освен това вземахме крайно, съгласувано и най-ефективно за всички решение с помощта на преподавателите.*

Някои препоръки надвишават ролята на студентите в системата на висше образование – *Цялостна дигитализация на лекциите в университета (преподавателите да представят онлайн ресурси). В сравнение с традиционните форми на преподаване в университета взаимодействието на преподавателя*

и студентите се променя в интерактивното обучение: дейността на преподавателя отстъпва на дейността на студентите, а задачата на преподаващия е да създаде условия за тяхната инициатива. Не на последно място е препоръката за модернизиране на библиотеките като участници в учебния процес – С оглед на ситуацията предложението, което се дава тук, е изграждането на цялостна онлайн библиотека към университета и дигитализирането на всички необходими материали.

В заключение на мненията на студентите за влиянието на пандемията се формира прагматичното виждане за модернизация на системата на висше образование – *Комуникацията с преподавателите е онлайн, чрез виртуални класни стаи, електронна поща и чат във форумите. Допълнително виждане за новата реалност е съчетаването на традиционните добри преподавателски практики с използването на нови технологии. Например създаването на директен call бутон, който да известява преподавателя със SMS при наличие на въпрос по учебния материал от студент. Ефектите от пандемията допринасят за постигане на целта на висшето образование – Идеята на преподавателите е вече реалност и постигната крайната цел, а именно студентите да намерят път към образованието дори и от дивана вкъщи.*

5. Изводи

Университетските преподаватели и дипломите за висше образование се разглеждат като основни инструменти за успешното реализиране на студентите на пазара на труда. Мненията за преподавателите дублират очакванията към работодателите за ориентиране на студентите към учебни дисциплини, които се характеризират с търсене на пазара на труда.

Дипломата за висше образование, за разлика от преподавателите, е относително нов инструмент за студентите поради липса на аналог със средното образование. Високата динамика и ниската прозрачност на пазара на труда, както и мерките по време на пандемията, допълнително влияят върху имажинерното възприемане на дипломата. В новата реалност студентите формират своето мнение за дипломата въз основа на влиянието на родителите и споделените изисквания от работодателите, т.е. морално остаряла и откъслечна информация. Не на последно място е времето за следване, четири-пет години, което е относително продължително за студентите, с липса на опит за вземане на решение и следователно допринася за трудности при формиране на еднозначно мнение за дипломата.

Пандемията от COVID-19 е фактор за модернизиране на системата на висше образование. В новата реалност се вземат решения, отлагани през последните години, за осъвременяване на целия процес на обучение. Дигитализацията в новото ѝ измерение не следва да се разглежда единствено в положителен смисъл поради използването на иновативни техники с остарели инструменти

за предаване на знанията към студентите. За разлика от пазара на труда, системата на висше образование прилага с бързи темпове и с редица критики достиженията в информационните технологии в опит да навакса изоставането от останалите области от обществото. В подкрепа на това заключение са редица критики и препоръки от студентите към дистанционната форма на обучение, която неправилно се възприема като флагман на онлайн обучението по време на пандемията.

Новата реалност дава своето отражение върху преподавателите и дипломата. Наложените ограничения за социални контакти в голяма степен са променили мненията на студентите относно системата на висше образование, вкл. за преподавателите и дипломата. Докато към преподавателите изискванията на студентите са ясно дефинирани, то очакванията към дипломата са отложени в бъдещето и трудни за систематизиране. За двата инструмента при реализиране на пазара на труда, преподавателите и дипломите, новата реалност необратимо е променила мненията на студентите към персонализиране на системата на висше образование за успешна реализация на пазара на труда.

Препоръките на студентите са насочени към преодоляване на стереотипите за същността и смисъла на висшето образование в съвременното общество. От особена важност за бъдещите мерки е ограниченият опит на студентите първокурсници със системата на висше образование, който отразява не толкова преживени моменти, а по-скоро наложени стереотипи за периода на следване и насочване на усилията за адаптация към новата реалност. Препоръките на студентите не следва да се приемат като оценка за нивото и качеството на висшето образование, а по-скоро като отправна точка за критичен и креативен диалог с всички заинтересовани страни – *Препоръчваме на бъдещите кандидат студенти, през дните на размисъл за това какъв избор да направят, добре да структурират желанията и приоритетите си. Възможностите биха могли да бъдат много, но поставяйки предимствата, се очертава една по ясна картина.*

ЛИТЕРАТУРА

- Гергова, В. (2020). Преосмисляне на дейностите по провеждане на клинични изпитвания в условията на пандемия от COVID-19 (коронавирус). *Здравна политика и мениджмънт*, 20(4), 6 – 11.
- Димитрова, Р. (2023). Продължаващото професионално обучение в България – основни аспекти и характеристики. *Стратегии на образователната и научната политика*, 31(2), 189 – 211.
- Филипова, М., & Юлева-Чучулайна, Р. (2021). Индивидуални компетенции на преподавателите в процеса на дигитализация във висшето образование. *Стратегии на образователната и научната политика*, 29(29), 250 – 262.

- Kolasa, K., Goettsch, W., Petrova, G., & Berler, A. (2020). Without data, you're just another person with an opinion. *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 20(2), 147 – 154.
- Krumova, V., Danalev, D., & Terzieva, S. (2020). Strategy for professional competence development in higher education. *Science, Engineering & Education*, 5(1), 27 – 40.
- Kyurova, V., & Koyundzhiyska-Davidkova, B. (2023). Students' social initiatives as a prerequisite for sustainable development of social entrepreneurship: A case study in Bulgaria. *European Journal of Sustainable Development*, 12(4), 426 – 436.
- Petrunova, M., Atanassov, A., & Pilev, D. (2021). Selecting a platform for distance learning in an electronic environment. In *Proceedings of the 2021 International Conference Automatics and Informatics (ICAI)* (pp. 111 – 116).
- Zaykova, K., Zaykov, H., Nikolova, S., & Serbezova, A. (2021). Influences when deciding to study pharmacy: A survey amongst pharmacists and pharmacy students. *Acta Scientific Pharmaceutical Sciences*, 6(12), 51 – 59.

REFERENCES

- Gergova, V. (2020). Rethinking clinical trials' activities during the COVID-19 (coronavirus) pandemic. *Zdravna politika i menidzhment*, 20(4), 6 – 11.
- Dimitrova, R. (2021). Continuing vocational training in Bulgaria: Main aspects and characteristics. *Strategies for Policy in Science and Education*, 31(2), 189 – 211.
- Filipova, M., & Yuleva-Chuchulayna, R. (2021). Individual competencies of teachers in the process of digitalization in higher education. *Strategies for Policy in Science and Education-Strategii na Obrazovatelnata i Nauchnata Politika*, 29(29), 250 – 262.
- Kolasa, K., Goettsch, W., Petrova, G., & Berler, A. (2020). Without data, you're just another person with an opinion. *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 20(2), 147 – 154.
- Krumova, V., Danalev, D., & Terzieva, S. (2020). Strategy for professional competence development in higher education. *Science, Engineering & Education*, 5(1), 27 – 40.
- Kyurova, V., & Koyundzhiyska-Davidkova, B. (2023). Students' social initiatives as a prerequisite for sustainable development of social entrepreneurship: A case study in Bulgaria. *European Journal of Sustainable Development*, 12(4), 426 – 436.
- Petrunova, M., Atanassov, A., & Pilev, D. (2021). Selecting a platform for distance learning in an electronic environment. In *Proceedings of the 2021 International Conference Automatics and Informatics (ICAI)* (pp. 111 – 116).

Zaykova, K., Zaykov, H., Nikolova, S., & Serbezova, A. (2021). Influences when deciding to study pharmacy: A survey amongst pharmacists and pharmacy students. *Acta Scientific Pharmaceutical Sciences*, 6(12), 51 – 59.

STUDENTS' OPINIONS ON THE ACADEMIC STAFF AND DIPLOMAS IN THE NEW REALITY

Abstract. The aim of the article is to attempt to define the nature and purpose of academic staff and higher education diplomas. To achieve this aim, the opinions of students on the current state of the higher education system were collected. 219 opinions were processed in a unique environment, the new reality, during the COVID-19 pandemic

The results of the article define academic staff and diplomas as tools for achieving the ultimate aim of higher education – to improve employability of students. The opinions present academic staff as a benchmark for successful and experienced citizens who, together with employers, guide students to academic disciplines in demand in the labor market. The diploma has a material nature, given its aim for the practical implementation of students in the labor market, and at the same time – imaginary features, given the duration of training, the dynamics of the labor market and the measures imposed by the emergency situation. The COVID-19 pandemic is a catalyst for modernizing the higher education system and its adaptation to the new reality through the personalization of education. The recommendations made by students go beyond the boundaries of the higher education system, extend to the labor market and relate to situations beyond the COVID-19 pandemic.

Keywords: opinion review; COVID-19 pandemic; Bulgaria.

✉ **Dr. Miroslav Nedelchev**

ORCID iD: 0000-0003-2372-1049

Ministry of Education and Science
Sofia, Bulgaria

E-mail: m.nedelchev@mon.bg

✉ **Dr. Yulia Nedelcheva**

ORCID iD: 0000-0002-0252-1825

University of Chemical Technology and Metallurgy
Sofia, Bulgaria

E-mail: yulia.nedelcheva@uctm.edu